

INSTITUT OF LITHUANIAN HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1993

VILNIUS 1994

INSTITUT FÜR LITAUISCHE GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1993

VILNIUS 1994

ALBERT EINSTEIN

ANNALS OF PHYSICS
NEW YORK

Volume 39, Number 1, January 1962

CONTENTS

Page

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

90 014 001
1994

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
1993 METAI

VILNIUS, MOKSLO IR ENCIKLOPEDIJŲ LEIDYKLA, 1994

UDK 947.45

Li 237

Redakcinė kolegija:

Vytautas MERKYS (vyr. redaktorius), Antanas TYLA (vyr. redaktoriaus pavad.), Al-
fonsas EIDINTAS, Vytautas KAZAKEVICIUS, Vacys MILIUS, Gediminas RŪDIS,
Rita STRAZDŪNAITĖ (sekretorė)

Redakcijos adresas:

2600 Vilnius, T. Kosciuškos 30

Išleista pagal Lietuvos istorijos instituto užsakymą

ISBN 5-420-01308-8

© Lietuvos istorijos institutas, 1994

VIDA SAVONIAKAITE

ZEMAIČIŲ RIPSINIŲ LOVATIESIŲ RAŠTŲ STRUKTŪRA

Ivadas

Audinio ornamentas kuriamas, perduodamas ir perimamas iš kartos į kartą. Tai tekstilės meninė išraiška, rodanti jos kūrėjų estetinį skonį ir pasaulėjautą. Keičiantis kartoms, šiek tiek keičiasi ir ornamentas. Lietuvoje dar nenagrinėta problema, kaip ši kaita vyksta konkrečioje vietovėje, kas ją lemia. Straipsnyje analizuojami XIX—XX a. žemaičių ripsinių lovatiesių raštai.

Audinių raštai nagrinėjami pagal ornamento struktūrą. Pirmiausia analizuojami atskiri viso audeklo ornamentai. Jie laikomi dryžių ir langlelių struktūra. Tiriama ornamentų grafinės ir spalvinės sandaros ypatumai, audinyje panaudotų spalvų kiekis ir deriniai. Po to nustatoma, kaip skirtingai derinami ornamentai sudaro bendrą audeklo kompoziciją. Po tokios analizės, naudojantis įvairiais šaltiniais, tyrimai plėtojami toliau. Plačiau teorinius metodo teiginius išdėsdčiau Lietuvos istorijos instituto 1992 m. surengtoje konferencijoje „Etninis, teritorinis ir pasaulėjautos identitetas“, kurios medžiagą numatoma išspausdinti. Pranešime, vadovaudamasi minėta metodika, apibūdinau ripsinių lovatiesių menines ypatybes, jų kūrimo savitumus ir paplitimą.

Ripsu austos lovatiesės Žemaitijoje vadinamos *driūžėtais*, *suktiniais*, *sumuštiniais* ar *besočiais divonais*. Jie audžiami ataudų ir metmenų ripsu per dvi, keturias, aštuonias nytis. Metmenų ripsu raštą kuria audeklo paviršiuje matomi metmenų siūlai, o ataudų ripsu — ataudų siūlai. Kad audeklas būtų patvaresnis, naudojami sukti verpalai. Dažomi metmenys ir ataudai. *Divonus* klojo ant lovos, sudėvėtus tiesė ant grindų, kartais jais, o ne gūnia dengė arklį ar vežimą.

Rengiant straipsnį, naudotasi etnografinė literatūra, 65 atsakymais į tam tikslui sudarytų klausimų lapą „Audinių raštai ir spalvos“¹, 3 nuotraukomis iš Lietuvos istorijos instituto Etnografijos skyrius (toliau — ES) fonotekos ir muziejų medžiaga: 92 eksponatais iš Nacionalinio Lietuvos valstybės kultūros ir istorijos muziejaus (toliau — NLKIM), 94 eksponatais iš Lietuvos dailės muziejaus (toliau — LDM), 2 eksponatais iš Šiaulių „Aušros“ muziejaus (toliau — ŠAM), 1 eksponatu iš Mažeikių kraštotyros muziejaus. Iš viso buvo tiriama 189 lovatiesės.

Lietuvių etnografiškai apie žemaičių ripsinės lovatiesės

Audeklai aprašomi ir nagrinėjami kaip tam tikros paskirties (funkcionalūs) ir dekoratyvūs kaimo žmonių dirbiniai. Senuosiuose rašytiniuose šaltiniuose bei periodikoje maža duomenų apie žemaičių lovatiesės. S. Daukantas aprašė moteris, pečius apsisiautusias kilimais. Jo nuomone, raštuoti audeklai atsirado vėliau negu vienspalviai, o dryžuoti raštai ypač išplito Žemaitijoje bei Kurše².

Žemaičių lovatiesės daugiausia nagrinėjo XX a. II pusės etnografiškai ir kraštotyrininkai. Daugelis autorių apibūdino audeklų technines ypatybes. J. Balčikonis nagrinėjo ripsinio pynimo specifika³. A. Briedelytė ir D. Šilainytė detaliai aprašė vartotus pluoštus ir jų vizualinį poveikį⁴; D. Grinkevičienė pavadinimo kilmę siejo su audimo technikos savybėmis⁵.

Gražūs, dekoratyvūs audiniai patraukė daugelį tyrinėtojų. Įvairiais požiūriais buvo nagrinėjama jų kompozicija ir spalvų deriniai. G. Niunkienė lyginamuoju metodu išskyrė savitą Žemaitijos lovatiesių kompozicinį išilgadryžiškumą⁶. Audinių žemaitiškus bruožus ji parodė, jų spalvų gamą gretindama su latvių, estų ir lenkų spalvų deriniais⁷. R. Merkienė nagrinėjo ritmo bei simetrijos ypatybes ir teigė, kad *dryžuotuose dekiuose* ar *suktiniuose divonuose* ritmas pabrėžiamas spalvos intensyvumu, o derinant spalvas, vengiama simetrijos⁸. Ji rašė, kad audeklų raštų kompozicija, jų pakraščių ir galų apdaila priklausė nuo būsimosios audinių paskirties ir apibūdino įvairių daiktų, pasiūtų iš to paties ritinio, savitumus⁹. A. Briedelytė ir D. Šilainytė teigė, kad rašto formų bei spalvų kontrastas ir uždara kompozicija yra išimtinė visų lovatiesių ypatybė¹⁰.

Minėtuose tyrinėjimuose audeklai apibendrintai skirstomi pagal audimo techniką¹¹, dar smulkiau grupuojami pagal nyčių skaičių ir raštų komponavimo būdus¹². Kartais jie skirstomi pagal spalvų gamą, pavyzdžiui, M. Saknienė aptarė būdingiausias jų spalvų derinius¹³.

Raštų raidą nagrinėjo R. Merkienė. Ji rašė, kad senovinis dryžuotumas XX a. pradžioje buvo pradėtas derinti su kvadratiniais langais; toks audimo būdas plito iš šiaurvakarių ir iki XX a. vidurio pasiekė Dubysos slėnį¹⁴.

Taigi minėtuose darbuose nagrinėjamos lovatiesių techninės, meninės ir raštų raidos problemos. Tiriamos daugiausia viso audinio ypatybės. O šiame straipsnyje analizuojama tik lovatiesių atskirų ornamentų struktūra.

Lovatiesės ir jų pakraščių ornamentų struktūra

Lovatiesė — stačiakampis audeklas. Metmenų kryptimi matuojamas lovatiesės ilgis, o ataudų kryptimi — plotis. Jos ornamentai (raštai) nagrinėjami žiūrint į audeklą kaip į stačiakampį, kurio ilgoji kraštinė yra vertikale.

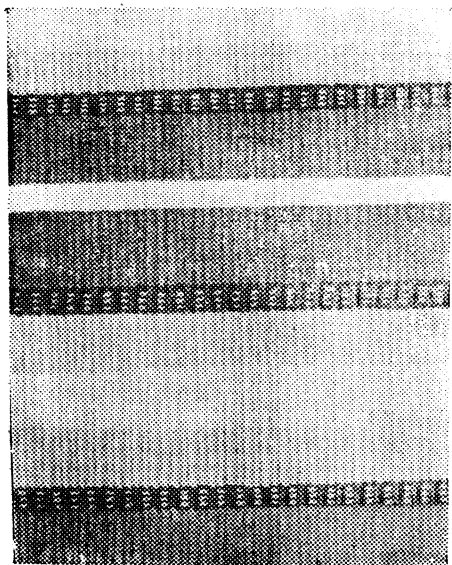
Lovatiesė audžiama vienu ar keliais raštais. Jeigu tas pats ornamentas kartojasi visame audekle, tai sakoma, kad lovatiesė išausta vienu raštu. Jis yra visos lovatiesės ar lovatiesės vidurio ornamentas. Kelių raštų deriniai — tai skirtingi ornamentai audeklo viduryje ir pakraščiuose. Išil-

ginio šono raštas vadinamas šoniniu pakraščiu, o skersinio šono raštas — galiniu pakraščiu. Taigi lovatiesės audžiamos tik vienu raštu arba audklo viduryje ir pakraščiuose turi kelis ornamentus.

Ripsu audžiami tik geometriniai raštai (1 pav.). Juos sudaro dryžiai ir langai. Metmenų ripsu audžiami išilginiai dryžiai ir langeliai. Ataudų ripsas tinkamesnis skersadryžiams ornamentams, nes raštus sudaro ataudų siūlai. Kraštai paprastai nemarginami, ataudų ripsu audžiamas tik lovatiesės vidurio ornamentas.

Audinio ornamentas nagrinėjamas pagal audinio raportą. Sis suprantamas dvejopai: pirma, tai mažiausia pasikartojanti audinio pynimo rašto dalis, antra, tai mažiausias pasikartojantis rašto spalvų derinys. Šiuo atveju nagrinėjamas audinio spalvų raštas. Analizuojama jo sandara — struktūra iš dryžių ir langų. Spalvinis audinio raportas sudaro ornamentą arba raštą. Taigi ornamentas, raštas ir raportas yra tolygios sąvokos.

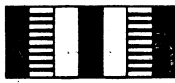

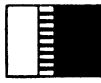

Atskirai tyrinėjamos tik vieno pynimo lovatiesės. Audiniai skirstomi į tipus pagal bendrą rašto pobūdį. *Tipui* priklauso vieno pynimo audiniai su ornamentu iš tam tikrų elementų: dryžių, langų arba dryžių ir langų. Taigi nagrinėjami tipai yra dryžuotosios, languotosios ir dryžuotosios-languotosios lovatiesės. Kiekvienas audinių tipas skirstomas į *grupes* pagal struktūrinių elementų — dryžių ir langų — dydžio tapatumą: vienodį, dviejų dydžių, trijų dydžių, įvairūs. Grupei priklauso visi ornamentai iš tam tikro dydžio elementų. Grupės dalinamos į *pogrupius* pagal spalvų skaičių raporte: dvi, tris, keturias, penkias ir daugiau. Pogrupis — visi vienos grupės audiniai su skirtingu spalvų skaičiumi raporte. Įvairiai dėstant tas pačias spalvas, išgaunamos naujos variacijos. *Variacija* yra viena iš tos pačios elementų konfigūracijos ir to paties spalvų skaičiaus derinio spalvinių išraiškų.

1 pav. Lovatiesė, medvilnė, vilna; juoda, žalia, raudona, oranžinė; metmenų ripsas; Telšių raj. Varniai, ES 1126(4).

Remiantis pateiktais teoriniais principais, specialiai nagrinėjami audinių vidurio ir pakraščių raštai. Kaip minėta, lovatiesių vidurio ornamentai autorės išanalizuoti pranešime, perskaitytame konferencijoje „Et-ninis, teritorinis ir pasaulėjautos identitetas“. Tad čia tyrinėjami tik audinių pakraščių raštai. Kadangi ataudų ripsu audžiami tik vientisi raštai, tai rašome tik apie metmenų ripso lovatieses.

1 schema. Dryžuotųjų lovatiesių pakraščių ornamentų struktūros

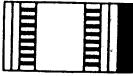

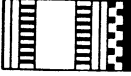

Elementai Spalvų skaičius	Vienodį	Dviejų dydžių	Trijų dydžių	Įvairūs
Dvi				
Trys				
Keturios				
Penkios ir daugiau				

Norint nustatyti ornamento įvairovę ir ypatybes, nagrinėjama raporto struktūra, rašto spalvų ir geometrinės sudėties santykis (1, 2, 3 schemas). Schemose nupiešti autentiškų audinių ornamentai.

Schemose atskirai vaizduojami visų tipų: dryžuotųjų, languotųjų, dryžuotųjų-languotųjų lovatiesių pakraščių ornamentai. Dryžuotųjų pakraščių sudaryti iš įvairių dydžių elementų ir spalvų skaičių (1 schema). Vyrauja dviejų ir įvairių dydžių elementų įvairiaspalviai deriniai. Žinoma tik vienas trijų dydžių elementų ir trijų spalvų bei keli vienodo dydžio elementų ir dviejų ar trijų spalvų ornamentai. Geometrinės formos vidurio ir pakraščių raštuose panašios. Puošybės struktūrą sudaro tie patys, tačiau kitokių proporcijų elementai. Naudojami komplikutesni deriniai. Kar-

tais jie glaudžiai įpinami į bendrą rašto visumą, kartais aiškiai pabrėžiami spalvomis. Dažnai pakraštį sudaro padidintas ar sumažintas lovatiesės vidurio raštas ar jo fragmentas¹⁵. Įvairių dydžių elementai bei keturios, penkios ir daugiau spalvų derinami paprastesnėse ir sudėtingesnėse struktūrose¹⁶.

2 schema. Languotųjų lovatiesių pakraščių ornamentų struktūros

Elementai Spalvų skaičius	Vienodi	Dviejų dydžių	Trijų dydžių	Įvairūs
Dvi				
Trys				
Keturios				
Penkios ir daugiau				

Languotųjų lovatiesių pakraščių ornamentai įvairesni negu dryžuotųjų (2 schema). Akivaizdžios kelios marginimo tendencijos. Pirmą, vienodo dydžio elementai varijuoja su dviem ar trimis spalvomis. Antra, dviejų dydžių elementai grupuojami pabrėžiant centrą ar kartojant tuos pačius, tik skirtingų proporcijų derinius. Trečia, kitų dydžių elementai su visomis, išskyrus dvi, spalvomis sudaro sudėtingas kompozicijas. Jų dauguma turi pabrėžtą vidurinę dalį. Ypač įvairūs platūs daugiaspalvių dryžių pakraščiai¹⁷. Vieni jų pamarginti langelių motyvais ornamento centre¹⁸, kiti — pačiame ornamento krašte¹⁹. Dryžuotųjų ir languotųjų lovatiesių pakraščių struktūrų elementarus deriniai turi nemažai tapatumo. Skiriasi įvairių dydžių elementų sudėtingos kompozicijos: languotųjų lovatiesių pakraščių struktūrų elementarus deriniai turi nemažai tapatumo, tai įvairiai pinami vieni su kitais.

3 schema. Dryžuotųjų-languotųjų lovatiesių pakraščių ornamentų struktūros

Elementai Spalvų skaičius	Vienodi	Dviejų dydžių	Trijų dydžių	Įvairūs
Dvi				
Trys				
Keturios				
Penkios ir daugiau				

Dryžuotųjų-languotųjų lovatiesių pakraščių ornamentai panašūs į nagrinėtus dryžuotųjų ir languotųjų audinių pakraščius. Jų raštai, sudaryti iš dryžių, kartais marginami langelių eilėmis. Dažniausiai naudoti įvairių dydžių elementų ir penkių ar daugiau spalvų deriniai. Žinoma tik po vieną dviejų dydžių elementų ir dviejų spalvų bei trijų dydžių elementų ir trijų spalvų struktūra. Taigi dryžuotųjų-languotųjų lovatiesių pakraščių ornamentai, kaip ir jų vidurio raštai, dažniausiai sudaryti iš daugiaspalvių įvairių dydžių elementų junginių. Išilgadyžio pakraščio ornamento santykis su lovatiesės vidurio raštu priklauso nuo to, kokie pastarojo elementai, dryžiai ar langai, vyruoja. Kai lovatiesės vidurio ir pakraščio raštai skiriasi, pakraštys išryškėja, o kai raštai panašūs, jis gražiai įsilieja į bendrą audinio ornamentą.

Visų tipų lovatiesės audžiamos ir su pakraščiais, kurie baigiami tik siaura kitos spalvos juostele. Jie schemose nepažymėti. Grafiškai nenagrinėjami ir pakraščiai, vos vos išsiskiriantys iš bendros rašto struktūros. Pavyzdžiui, tas pats ornamentas lovatiesės šone būna išaustas šviesesnių siūlų juostele²⁰, paryškinamas spalvos intensyvumu²¹ ar staiga įpinamas visai kitos spalvos to paties rašto fragmentas²². Ir senose, ir vėliau aus-

tose lovatiesėse pakraštyje buvo akcentuojamas viena juoda²³ ar keliomis kitos spalvos dryžėmis²⁴.

Pakraščių ornamentai turi pabrėžtą ir nepabrėžtą centrinę dalį. Paliesime keletą elementų konfiguracijos aspektų. Etnografinėje literatūroje eilinis ir simetrinis komponavimo būdai nagrinėjami tik kaip paprastųjų išilgdryžių lovatiesių, austų dvynių metmenų ripsu, savybė²⁵. Pirma, tokia klasifikacija, paremta audimo technikos ypatybėmis, nėra visiškai tiksli, nes lygiai tokias pat paprastasias išilgdryžes galima austi ir per keturias nitys, kad mažiau painingai siūlai²⁶. Taigi keturiomis nitymis audžiamos ir dryžuotosios, ir languotosios lovatiesės. Antra, eilinis ir simetrinis komponavimas būdingas įvairiais būdais išaudžiamiems raštams. Visų tipų lovatiesių vidurio ir pakraščių ornamentuose jų struktūriniai elementai derinami vienu ar kitu būdu. Vienodo dydžio elementų struktūrose simetrija sukuriama spalvų deriniais (1 schema). Dviejų, trijų ir įvairių dydžių elementų junginiuose spalvos ar grafinės formos gali sudaryti simetrinę ar eilinę konfiguraciją (1, 2, 3 schemas). Ir vienu, ir kitu atveju ornamento dalių kompoziciją sudaro jo geometrinė ir spalvų struktūra.

Visos lovatiesės raštas — tai jos vidurio ir pakraščių ornamentų darna. Ripsinių lovatiesių pakraščių ornamentai yra jų išilginių pakraščių akcentai. Struktūrinė analizė rodo, kad ypač margi languotųjų lovatiesių pakraščiai. Jų dryžiai aiškiai skiriasi nuo lovatiesės vidurio rašto langų, o panašių geometrinių formų dryžuotųjų ir dryžuotųjų-languotųjų audinių pakraščiai susilieja su vidurio raštu. Apskritai visų lovatiesių pakraščių ornamentų struktūros turi daug analogijų su dryžuotųjų audinių raštais ir visuomet pabrėžiamos kaip puošybos elementai.

Ornamento grafinių formų ir spalvų santykis

Remiantis sudarytu raštų struktūrų skirstymu, nagrinėjamas ornamento grafinių formų ir spalvų santykis (1 lentelė). Norint atskleisti metmenų ripso lovatiesių pakraščių ornamentų ypatybes, buvo ištirta 189 muziejuose saugomos lovatiesės: 94 dryžuotosios (50%), 65 languotosios (34%), 30 dryžuotųjų-languotųjų (16%). Iš jų su pakraščio ornamentu yra 45 dryžuotosios (48% visų dryžuotųjų), 51 languotoji (78%), 27 dryžuotosios-languotosios (90%).

Visų tipų lovatiesių pakraščiai puošti panašių struktūrų ornamentais. Mėgiamiausi buvo įvairių elementų deriniai. Jie sudaro 67% dryžuotųjų audeklų pakraščių raštų, 59% — languotųjų ir 48% — dryžuotųjų-languotųjų. Trijų dydžių elementų raportai būdingesni languotoms (17%) ir dryžuotoms-languotoms (37%) lovatiesėms, o dryžuotosios dažniau puošiamos dviejų dydžių elementais (15%). Vienodo dydžio elementų struktūrų yra ir languotųjų (10%), ir dryžuotųjų (9%), bet mažiausiai — dryžuotųjų-languotųjų (4%) audeklų pakraščiuose.

Labiausiai paplitusios įvairių spalvų struktūros. Tokie buvo 58% dryžuotųjų, 57% languotųjų, 48% dryžuotųjų-languotųjų lovatiesių pakraščių. Skiriasi ir trijų spalvų derinių dažnis dryžuotuose (20%), languotuose (26%) ir dryžuotuose-languotuose (33%) audiniuose. Dvi spalvos

1 lentelė. Lovatiesių pakraščių ornamentų struktūrų grafinės formos ir spalvų skaičius procentais

Rodikliai	Lovatiesės		
	dryžuotosios	languotosios	dryžuotosios-languotosios
Elementai			
vienodi	9	10	4
dvių dydžių	15	14	11
trių dydžių	9	17	37
įvairūs	67	59	48
Iš viso:	100	100	100
Spalvos			
dvi	4	8	11
trys	20	26	33
keturios	18	19	8
penkios ir daugiau	58	57	48
Iš viso:	100	100	100

mažiausiai naudotos dryžuotųjų (tik 4%), o keturios — dryžuotųjų-languotųjų (8%) audeklų pakraščiuose.

Taigi visų tipų lovatiesių pakraščių ornamentai dažniausiai buvo sudaromi iš įvairių dydžių elementų ir įvairiaspalvių derinių. Ypač tai pasakytina apie dryžuotųjų audinių pakraščius. Mažiausiai buvo naudojamos dviejų dydžių elementų struktūros ir dviejų ar keturių spalvų deriniai.

Pakraščių ornamentai papildė lovatiesės raštą naujomis geometrinėmis ir spalvinėmis struktūromis. Greta pakraščių ornamentų bendrą lovatiesės struktūrą sudaro jos vidurio raštai. Naudojantis jau atlikta metmenų ir ataudų ripso lovatiesių klasifikacija pagal jų raportus, taip pat tyrinėjami jų vidurio raštų savitumai (2 lentelė).

Apskaičiavimai rodo labiausiai paplitusius ornamentus. Daugiausia dryžuotųjų lovatiesių raportų sudaryta iš įvairaus dydžio elementų (71%), languotųjų — iš trijų dydžių (55%), o dryžuotųjų-languotųjų — iš įvairaus dydžio elementų (54%). Dryžuotosioms taip pat būdingi vienodų dydžių (12%) ir trijų dydžių (10%) elementų deriniai. Langu ornamentai dažnai sudaryti iš vienodo dydžio (22%) ir iš įvairaus dydžio elementų (21%). Dryžuotiems-languotiems raštams saviti trijų dydžių (33%) ir vienodo dydžio (10%) elementai. Mažiausiai buvo dviejų dydžių elementų struktūrų: 2% languotų, 3% dryžuotų-languotų ir 7% dryžuotų audinių.

Spalvų suvestinė rodo, kad penkios ir daugiau spalvų labai dažnai naudotos dryžuotoms (47%) ir dryžuotoms-languotoms (43%) lovatiesėms marginti. Yra trijų ir keturių spalvų derinių, tačiau nerasta nė vieno dvispalvio audeklo. Languotos lovatiesės daugiausia austos iš trijų (43%) ir dviejų (25%) spalvų siūlų. Keturių (22%) ar penkių ir daugiau (10%)

2 lentelė. Lovatiesių vidurio ornamentų struktūrų grafinės formos ir spalvų skaičius procentais

Rodikliai	Lovatiesės		
	dryžuotosios	languotosios	dryžuotosios-languotosios
Elementai			
vienodi	12	22	10
dviejų dydžių	7	2	3
trijų dydžių	10	55	33
įvairūs	71	21	54
Iš viso:	100	100	100
Spalvos			
dvi	—	25	—
trys	19	43	27
keturios	—	22	30
penkios ir daugiau	47	10	43
Iš viso:	100	100	100

spalvų deriniai joms mažiau būdingi. Taigi languotieji ornamentai išausti su mažiau spalvų ir elementų dydžių negu dryžuotieji ar dryžuotieji-languotieji.

Vadinasi, dryžuotosioms ir dryžuotosioms-languotosioms lovatiesėms būdingi sudėtingesnės struktūros ornamentai negu languotosioms. Bet kurio rašto audeklų pakraščiai buvo sudėtingos struktūros daugiaspalviai ornamentai.

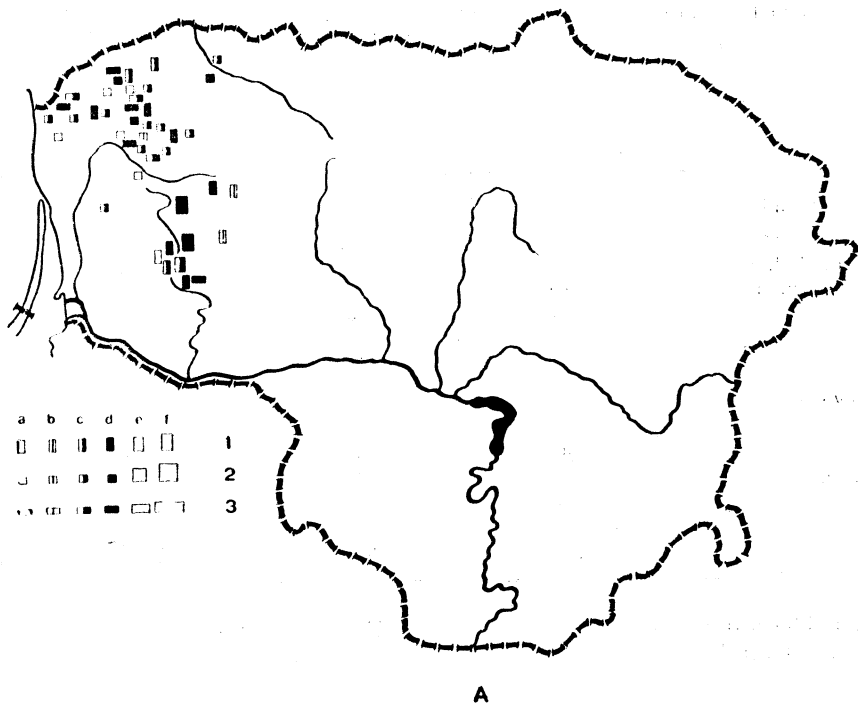
Raštų paplitimas ir jų kitimas

Svarbu išsiaiškinti, kokie raštai Žemaitijoje buvo audžiami, kaip jie kito. Turimi duomenys yra dviejų laikotarpių, tai yra iki XIX a. pabaigos ir iki XX a. vidurio austų ir naudotų audeklų ornamentai. Atskirai kartografuojami ripsinių lovatiesių vidurio ir pakraščių ornamentai, suskirstyti pagal jų grafinę struktūrą (1, 2, 3 lentelės).

Visų raštų lovatiesės buvo audžiamos ir XIX, ir XX amžiuje (1, 2 žemėlapiai). Dryžuotosios austos visą laiką, o languotosios-dryžuotosios audžiamos nuo XIX a. antrosios pusės. Žinoma, daugiau dokumentų yra apie XX a. viduryje turėtus, naudotus ir austus audeklus.

Dryžuotos lovatiesės buvo paplitusios visoje Žemaitijoje. XIX a. ypač daug jų būta dabartinėje Šilalės rajono teritorijoje ir dabartinio Plungės rajono pietinėje dalyje, o XX a. dryžuotieji raštai plinta ir šiaurinėse krašto dalyse. Abiejų laikotarpių vyraujantys ornamentai — trijų ir įvairių dydžių elementų deriniai. XX a. atsiranda daugiau ornamentų iš elementarių vieno ar dviejų dydžių elementų.

XIX a. languoti ir dryžuoti-languoti raštai buvo audžiami Šiaurės vakarų Žemaitijoje, vėliau jų atsiranda ir vidurinėse bei pietinėse Zemaiti-

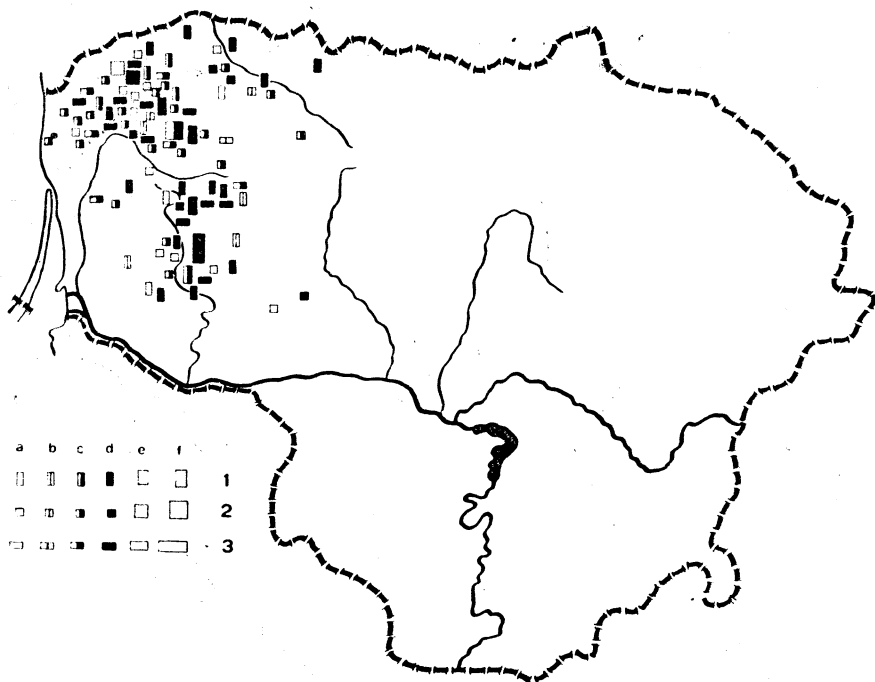
2 pav. Ripsinių lovatiesių raštų paplitimas Zemaitijoje: A — XIX amžiaus pabaigoje, B — XX amžiaus viduryje; 1 — dryžuotų audinių ornamentai, 2 — languotų audinių ornamentai, 3 — dryžuotų-languotų audinių ornamentai, a — ornamento struktūra iš vienodo

jos dalyse. Vyrauja languoti ornamentai iš vienodo ir trijų dydžių elementų. XX a. daugėja įvairių dydžių elementų derinių. Dryžuoti-languoti, kaip ir dryžuoti audiniai, audžiami ir dviejų dydžių elementų ornamentais; nors ir toliau vyrauja įvairių elementų struktūros.

Vadinasi, ilgainiui šalia sudėtingų dryžuotųjų ir dryžuotųjų-languotųjų lovatiesių ornamentų atsiranda ir elementaresnių. Tuo tarpu languoti raštai audžiami iš įvairesnių elementų derinių.

XIX a. lovatiesės su pakraščiu raštais austos gana retai. XX a. jas moterys ypač pamėgė (3, 4 žemėlapiai). XIX a. visų raštų lovatiesės su pakraščiais buvo audžiamos tik dabartinio Plungės rajono šiaurinėje dalyje ir dabartiniuose Skuodo ir Kretingos rajonuose. Tik kelios tokios lovatiesės rastos dabartiniuose Silalės, Klaipėdos ir Mažeikių rajonuose. Jose vyravo ornamentų struktūros iš įvairių dydžių elementų, būta ir trijų bei dviejų elementų derinių.

XX a. lovatiesės su įvairiais pakraščiais paplito visoje Zemaitijoje. Šiaurės vakarų ir šiaurinėje jos dalyse išliko daugiau lovatiesių, ypač languotųjų, su įvairiadryžiais pakraščių ornamentais. Pietinėje dalyje, Silalės rajone, dryžuotos lovatiesės puoštos vienodu dviejų ar trijų dydžių elementais.

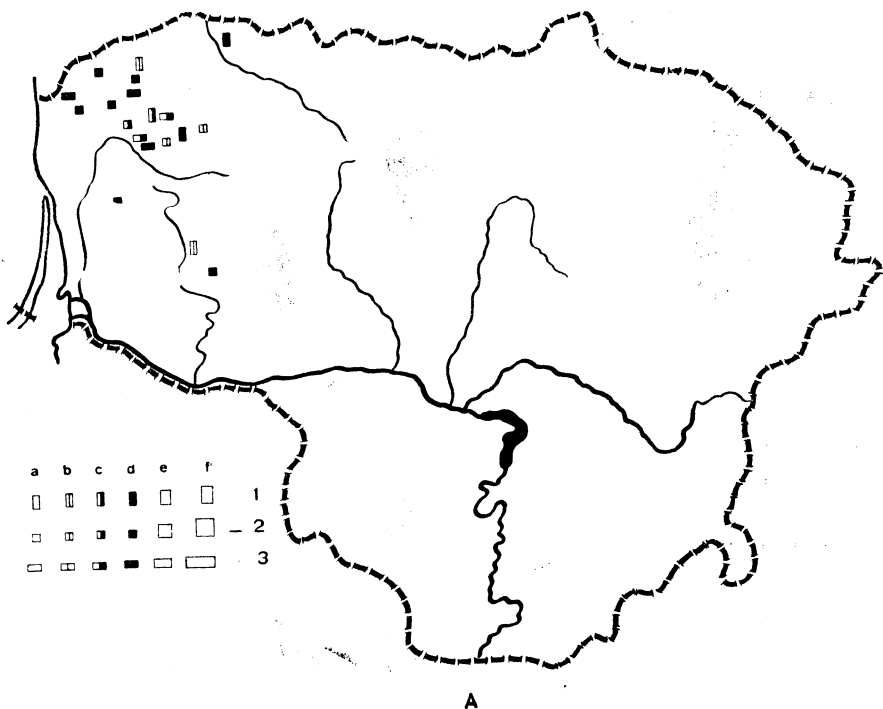

B

dydžio elementu, *b*—ornamento struktūra iš dviejų dydžių elementų, *c*—ornamento struktūra iš trijų dydžių elementų, *d*—ornamento struktūra iš įvairaus dydžio elementų, *a*, *b*, *c*, *d*—žinomi 1–2 faktai, *e*—žinomi 3–5 faktai, *f*—žinomi 6–8 faktai

3 lentelė. Ornamentų elementai ir spalvos Šilalės rajono dryžuotosiose lovatiesėse procentais

Rodikliai	Laikotarpis			
	XIX a. I pusė	XIX a. II pusė	XX a. I pusė	XX a. II pusė
Elementai				
vienodi	—	—	18	20
dviejų dydžių	—	8	29	20
trijų dydžių	100	17	9	20
įvairūs	—	75	46	40
Iš viso:	100	100	100	100
Spalvos				
dvi	—	—	—	—
trys	—	25	18	—
keturios	100	42	64	60
penkios ir daugiau	—	33	18	40
Iš viso:	100	100	100	100

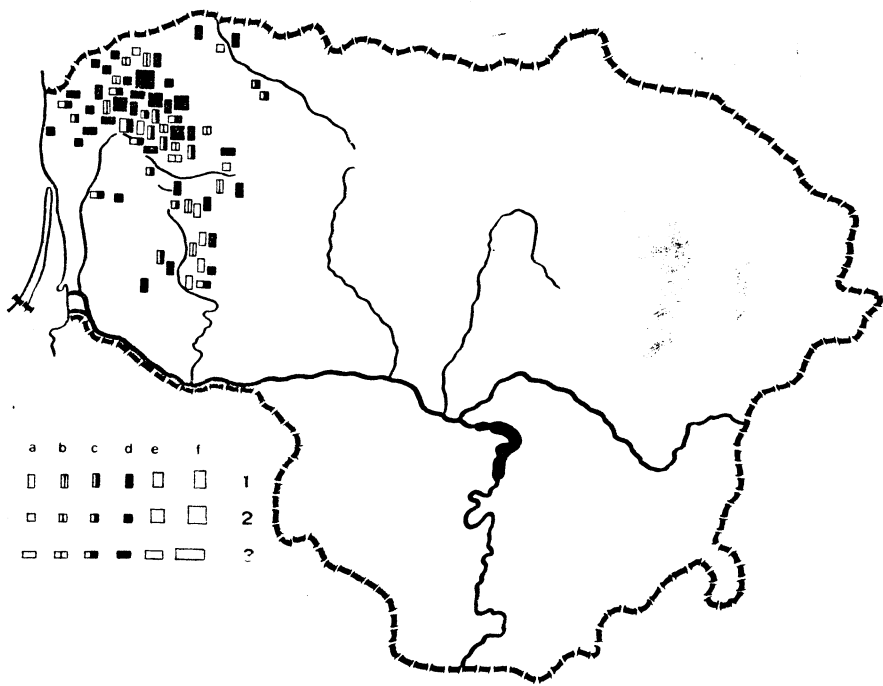

3 pav. Ripsinių lovatiesių pakraščių raštų paplitimas Zemaitijoje: A — XIX amžiaus pabaigoje, B — XX amžiaus viduryje; 1 — dryžuotų audinių ornamentai, 2 — languotų audinių ornamentai, 3 — dryžuotų-languotų audinių ornamentai, a — ornamento struktūra

Bendra kaitos tendencija — lovatiesių pakraščiai dažniausiai XX a. buvo audžiami. Dryžuotų lovatiesių pakraščių struktūros, kaip ir patys raštai, sudaromi iš vienodų, dviejų ar trijų elementų derinių. Tik Plungės rajono šiaurinėje dalyje ir Kretingos bei Skuodo rajonuose ir toliau visi audeklai buvo puošiami įvairiašaisiais kraštais. Įdomu, ar ir raštų spalvų raida išlaiko tą pačią tendenciją?

Pagal rašto grafines struktūras ir spalvų kaitą parengta detali vienos vietovės lovatiesių rašto elementų ir spalvų skaičių suvestinė; atsižvelgta taip pat ir į jų išaudimo laikotarpį (3 lentelė). Pasirinkome Šilalės rajoną, nes apie jį turime daugiausia duomenų.

Muziejuose saugomi audeklai dažniausiai austi XIX a. II pusėje — jų yra 12 (42%) — ir XX a. I pusėje — jų yra 11 (38%; 3 lentelė). Skiriasi jų raštų sudėtis. Vienintelis XIX a. I pusės lovatiesės ornamentas sudarytas iš trijų dydžių elementų. Vėliau, ypač XIX a. II pusėje, vyravo įvairių dydžių elementų raportai, kurie XIX a. II pusėje sudarė 75%, XX a. I pusėje — 46%, o XX a. II pusėje — 40% audinių raštų. XX a. I pusėje šalia įvairiadryžių ornamentų buvo mėgiami dviejų dydžių (29%) ir vienodų (18%) elementų deriniai. XX a. II pusėje audžiami visų struktūrų raštai.

B

iš vienodo dydžio elementų, *b* — ornamento struktūra iš dviejų dydžių elementų, *c* — ornamento struktūra iš trijų dydžių elementų, *d* — ornamento struktūra iš įvairaus dydžio elementų, *a*, *b*, *c*, *d* — žinomi 1–2 faktai, *e* — žinomi 3–5 faktai, *f* — žinomi 6–8 faktai

Visą laiką buvo audžiamos daugelio spalvų lovatiesės (3 lentelė). Vyrąja keturių, penkių ir daugiau spalvų deriniai. Keturspalvių buvo nuo 42% iki 100%. XIX a. II pusėje taip pat austos daugiaspalvės (33%) ir trispalvės (25%) lovatiesės. XX a. I pusėje gausu keturspalvių (64%) audinių, mažiau trispalvių ir daugiaspalvių — po 18%. XX a. II pusėje mėgtos keturspalvės (60%), penkiaspalvės ir daugiaspalvės (40%) lovatiesės. Ilgainiui spalvų sudėtis kito. Pavyzdžiui, XX a. I pusėje, lyginant su XIX a. II puse, austa mažiau trispalvių (7%), penkiaspalvių (15%) ir daugiau keturspalvių (22%) ornamentų.

Taigi ornamento grafinė struktūra XX a. paprastėja, ji daroma iš mažesnio nei anksčiau įvairių elementų skaičiaus. Dažniausiai naudojami keturių spalvų junginiai.

Nustatyta, kad Plungės rajone XIX a. II pusėje languotos lovatiesės austos trijų ir keturių spalvų, o XX a. I pusėje — dažniau dviejų, trijų ir keturių spalvų. Šie duomenys patvirtina bendrą spalvų struktūros raidą (2 lentelė).

Tokia analizė nėra galutinė, nes nagrinėjama negausi muziejų medžiaga. Gal į jų rinkinius atsitiktinai papuolė vienu raštų daugiau, o kitų — mažiau? Taigi čia nurodomos tik kaitos ypatybės.

Vienuolika iš šešiolikos dvispalvių languotų audinių išausti su juodais siūlais. Ši spalva mėgiamiausia deriniuose: juoda-raudona²⁷, juoda-žalia²⁸, juoda-žalia-raudona²⁹. Be to, išsiskiria graži Kretingos, Mažeikių ir Plungės rajonų lovatiesių savybė — labai platūs kraštai, marginti trimis ar net vienuolika spalvų. Savitą XX a. pradžios audėjų skonį rodo užrašytas P. Liktorienės pasakojimas apie ripsinių lovatiesių raštų spalvas: „... pašaliai dryžuoti buvę dideliai įvairių spalvų, o viduryje tik juoda ir žalia ar juoda ir mėlyna — visi taip Skuode darė“³⁰.

Keičiasi ne tiek pati ornamento spalvų struktūra, kiek spalvų deriniai. XIX a. II pusėje ir XX a. pradžioje vyravo įprastinių juodos, žalios ir raudonos spalvų audiniai. Vėliau atsirado kitų spalvų derinių: juodos-baltos-mėlynos-žalios³¹, juodos-rudos-geltonos-violetinės-rožinės³². XX a. viduryje nebeaudžiami ryškūs septynspalviai³³, devynspalviai³⁴ pakraščiai. Jiems buvo naudojama jau mažiau spalvų³⁵.

Spalvą dažnai lemdavo turimos medžiagos. Sunku pasakyti, kuo buvo marginti aptariamai XIX a. audiniai. Ekspedicijose surinkta medžiaga rodo, kad vilnonius siūlus dažė pirktiniais, o po karo, kai negalėjo nusipirkti, augaliniais dažais³⁶. R. Merkienė rašo, kad priedai spalvų paryškinimui XIX a. I pusėje buvo labai brangūs³⁷. XX a. I pusėje dažų nusipirkdavo žydų krautuvėlėse ar iš keliaujančių prekiautojų, kurie atnešdavo prekių³⁸. „Dažai buvo brangūs, ir Smetonos laikais juos pirkto tik turtuoliai“, — teigia Mosėdžio gyventojas³⁹. Tačiau dauguma moterų pasakoja, kad vilnonius siūlus margino įvairiaspalviais pirktiniais dažais, kurių prieš Antrąjį pasaulinį karą buvęs didelis pasirinkimas. Vėliau, XX a. viduryje, atsirado jau kitų cheminių dažų ir fabrikuose dažytų siūlų. Audekluose pasirodė nauja spalvų gama.

XX a. pakito kai kurių ornamento grafinės struktūros elementų formos. Ir XIX a. pabaigoje⁴⁰, ir XX a.⁴¹ buvo audžiamos įvairių elementų sudėtingų raštų languotosios bei dryžuotosios-languotosios lovatiesės. Atsirado iššestų geometrinių formų, kitokios konfigūracijos raštų. spalvinė struktūra, bet kinta jo spalvų deriniai ir grafinės formos. Įvairių elementų languoti ir dryžuoti-languoti raštai sudaromi iš kitokių geometrinių formų derinių, o dryžuotieji, atvirkščiai, audžiami vieno, dviejų ar trijų dydžių elementų ornamentais. Lovatiesių pakraščiams pradedama naudoti mažiau spalvų.

Kas lėmė raštų kitimą? S. Daukantas rašė, kad dryžuoti audeklai atsirado vėliau negu vienspalviai⁴². Apie *divonus* pasakojama: pirma audė *driūžėtus*, paskui raštuotus. XX a. gimusios moterys *sumuštinės lovatiesės* paveldėjo, tačiau pačios tokių beveik nebeaudė⁴³. Paskutinė karta, kuri pati turėjo austis buitinius ir dekoratyvinius audinius, gimusi XX a. trečiajame dešimtmetyje. Ji perėmė nuo seno susiklosčiusią šeimos ir savo socialinės bendrijos gamybinę patirtį⁴⁴. XX a. I pusėje austų ripsinių lovatiesių rasta nedaug. Muziejuose surinkti šio laikotarpio audeklai dažnai tėra profesionalių audėjų darbai pagal senovišką pavyzdį⁴⁵. XX a. pradžioje kinta *sumuštinų lovatiesių* raštai.

Tuo metu buvo stengiamasi išlaikyti, atgaivinti bei kurti tradiciją. J. Basanavičius, rašydamas apie tautodailę IV lietuvių dailės parodoje, kvietė dailininkus rinkti ir platinti būdingiausius tautinės ornamentikos

motyvus⁴⁶. Vėliau A. Tamošaitis mokė, kad savotiškumas, originalumas susidaro iš senoviškų kaimo žmonių dirbinių stilizavimo⁴⁷. Žemės ūkio rūmų audimo kursuose 1931 m., pasak A. Tamošaičio, pirmosios ir darbščiausios kursantės buvo iš Žemaitijos⁴⁸. Vėliau pačios moterys ėmėsi rengti kursus, skaitė Žemės ūkio rūmų leidinius. Audimo raštų knygų vis daugėjo. Profesionalūs audėjai, vadinamieji *atkočiai*, atvykę iš kitų kraštų, „prisitaikydami vietiniam skoniui, rinko primityvius kaimo audėjų raštus ir apdirbdavo juos tobulesne technika“⁴⁹. Naujos idėjos plito ir iš Rygos: buvo atvežama audimo staklių kartu su audimo raštų knygomis⁵⁰. O panašių geometrinių dryžuotų raštų turi tiek latvių⁵¹, tiek estų⁵², tiek suomių⁵³, tiek baltarusių⁵⁴ ar lenkų⁵⁵ liaudies kūryba, tiek ir visos agrokul-tūrinės bendruomenės⁵⁶.

Ornamentų struktūrų analizė rodo raštų savitumą. Visų ripsinių lovatiesių pakraščių grafinės formos itin panašios į dryžuotų audinių raštus, margumu išsiskiria languotųjų pakraščiai. Populiariausios lovatiesių vidurio ornamentų struktūros yra įvairių elementų daugiaspalviai dryžiai bei dryžiai ir langai, trijų dydžių trispalviai ar dvispalviai langai. Dauguma visų audeklų pakraščių ornamentų sudaryti iš įvairių elementų komplikuotų daugiaspalvių derinių.

Ripsinių lovatiesių raštai nevienodai paplitę. XIX a. austų dryžuotųjų ypač daug rasta dabartinio Šilalės rajono teritorijoje ir dabartinio Plungės rajono pietinėje dalyje, o languotųjų ir dryžuotųjų-languotųjų — Šiaurės vakarų Žemaitijoje. XX a. šios tendencijos ne tokios ryškios. Visoje Žemaitijoje yra įvairių audinių.

Ilgainiui raštai keičiasi: šalia sudėtingų dryžuotųjų ir dryžuotųjų-languotųjų daugėja paprastesnių. Languoti raštai įgyja įvairesnių elementų derinių. Ornamento spalvų struktūra išlieka beveik stabili. Kinta tik spalvų deriniai ir ornamento grafinės formos. Naujose lovatiesėse kartojami senųjų audinių raštai keičiami. Audėjų išmonę skatino idėjos, plintančios per literatūrą, valstybinių ir visuomeninių žemės ūkio reikalų įstaigų rengiamus audimo kursus. Daug naujienų buvo atvežama iš svetur, o tautinį savitumą išlaikė geometrinio ornamento struktūra ir spalvų sąskambiai.

¹ Savoniakaitė V. Audinių raštai ir spalvos // Kaimo papročiai ir žinija (Etnografinių klausimų rinkinys). V., 1991. P. 78—86. Duomenys saugomi Lietuvos istorijos instituto Etnografijos skyriuje: b. 1465, 1466, 1526, 1527.

² Daukantas S. Būdas senovės lietuvių kalnėnų ir žemaičių. V., 1988. P. 44.

³ Balčikonis J. Audinių raštai. V., 1961. P. 16.

⁴ Briedelytė A., Šilainytė D. Žemaičių dryžuotos lovatiesės // Liaudies kūryba. V., 1974. T. 2. P. 238—239.

⁵ Grinkevičienė D. Audiniai ir drabužiai Plungės ir Skaudvilės apylinkėse XIX—XX a. // Kraštotyra. V., 1971. P. 212—219.

⁶ Niunkienė G. Lietuvių liaudies audiniai (2. Lovatiesės) // Lietuvos TSR MA darbai. A ser. 1967. T. 2. P. 125—136.

⁷ Niunkienė G. Lovatiesių spalvos // Spalva lietuvių liaudies mene. V., 1988. P. 33.

⁸ Mėrkienė R. Žemaičių lovatiesės XIX a. pab.—XX a. // Etnografiniai tyrimėjimai Lietuvoje 1981—1982 metais. V., 1983. P. 72.

⁹ Mėrkienė R. Linų ūkis ir audiniai // Rietavo apylinkės. K., 1992. P. 306—309.

- ¹⁰ Briedelytė A., Šilainytė D. Ten pat. P. 238—249.
- ¹¹ Niunkienė G. Lietuvių liaudies audiniai (2. Lovatiesės). Ten pat.
- ¹² Briedelytė A., Šilainytė D. Ten pat.
- ¹³ Šaknienė M. Audinių spalvos ir jų deriniai // Liaudies meno savitumas. V., 1984. P. 55—63.
- ¹⁴ Merkienė R. Zemaičių lovatiesės XIX a. pab.—XX a. Ten pat. P. 70—73.
- ¹⁵ VDM LA1170.
- ¹⁶ VDM LA4392, VDM LA4387, VDM LA745, ŠAM E0994.
- ¹⁷ VDM LA5990.
- ¹⁸ VDM LA5994.
- ¹⁹ VDM LA5966.
- ²⁰ VDM LA3148.
- ²¹ VDM LA5885, VDM LA5975.
- ²² VDM LA5990.
- ²³ VDM LA5964.
- ²⁴ VDM LA69.
- ²⁵ Briedelytė A., Šilainytė D. Ten pat. P. 242—244.
- ²⁶ IES 1526(15).
- ²⁷ VDM LA5696.
- ²⁸ VDM LA5622.
- ²⁹ VDM LA5954.
- ³⁰ IES 1526(16).
- ³¹ VDM LA69.
- ³² VDM LA4385.
- ³³ VDM LA5994.
- ³⁴ VDM LA5696.
- ³⁵ VDM LA1244.
- ³⁶ IES 1526(3).
- ³⁷ Merkienė R. Zemaičių lovatiesės XIX a. pab.—XX a. Ten pat. P. 70—73.
- ³⁸ Merkienė R. Linų ūkis ir audiniai // Rietavo apylinkės. K., 1992. P. 298.
- ³⁹ IEM 1526(19).
- ⁴⁰ VDM LA4281, VDM LA4218, VDM LA4705.
- ⁴¹ VDM LA 4813, VDM LA69.
- ⁴² Daukantas S. Ten pat.
- ⁴³ Merkienė R. Zemaičių lovatiesės XIX a. pab.—XX a. Ten pat. P. 70—73.
- ⁴⁴ Merkienė R. Lietuvių liaudies tekstilė XX a. IV—IX dešimtmetyje (Kultūros perimamumo aspektas) // Mokslinės konferencijos „Lietuvos TSR dailės paminklų tyrimai“. Tautodailės tradicija ir Lietuvos šiuolaikinė meninė kultūra. Pranešimų tezės (1988 m. balandžio 5—6 d.). V., 1988. P. 13—14.
- ⁴⁵ VDM LA3290.
- ⁴⁶ Basanavičius J. Apie tautodailę IV-oje lietuvių dailės parodoje // Viltis. 1910. Nr. 44. P. 2.
- ⁴⁷ Tamošaitis A. Sodžiaus menas. K., 1931. P. 9.
- ⁴⁸ Tamošaitis A. Zemaitijos namų darbo audiniai, jų menas ir darbščios au-dėjos // Amatininkas. 1937. Nr. 13—14. P. 196.
- ⁴⁹ Tamošaitis A. Sodžiaus menas. Ten pat. P. 11.
- ⁵⁰ IES 1466(14).
- ⁵¹ Latviešu Tautas Māksla. Rīga, 1962. P. 47—51.
- ⁵² Kosin K. Hiin Rachvaibad // Etnograafia-muuseumi aataraamat. Tallinn, 1983. Iliustr. 12.
- ⁵³ Treasures of Finnish Folk Art. Helsinki: The Otava publishing CO. 1963. P. 170.
- ⁵⁴ Сахута Я. М. Белорусское народное мастацтва. Мінск. 1980. С. 244.
- ⁵⁵ Яцковский А., Ярнушкевич Я. Искусство польского народа. Варшава, 1959. С. 507.
- ⁵⁶ Kavolis V. Artistic Expression—A Sociological Analysis. Cornell University Press ITHALA, New York, 1968. P. 144—147.

Summary

VIDA SAVONIAKAITĖ

THE ORNAMENT STRUCTURE OF SAMOGITIAN REP BEDSPREADS

Woven ornaments are created, transferred and adopted from generation to generation. The question is—how does this process occur in a particular locality and what is it conditioned by? The analysis of the ornament structure of Samogitian woven rep bedspreads of the 19th—20th centuries has been presented in this paper. Theoretical statements on the method of the analysis were given in my report at the conference held by the Institute of Lithuanian History in 1992 *Ethnic Territorial Identity and World Attitude*. The materials of the above-mentioned conference are due to be published. On the basis of a certain method the peculiarities of reps bedspreads as well as the originality of their creation and prevalence have been described, on the ground of which further investigations of bedspread ornamentation are being carried out.

The review of Lithuanian historiography about Samogitian rep weaving is succeeded by the description of the variety and singularity of rep weave (Fig. 1). On the basis of authentic ornaments the analysis of striped, checked, striped-checked ornamentation of the bedspread edges and their graphic and colour structure is given (Schemes 1, 2, 3). An analogous analysis of bedspread middle ornamentation had been made earlier.

Investigations into the relation of ornament graphic forms and colour quantity point out the most typical structures of ornaments. The edges of all bedspreads are mostly multicolour combinations of elements of several sizes (Table 1). Striped and striped-checked weaves have peculiar multicolour ornaments of diverse elements. For checked weaves the elements of three sizes or one and three colours or one are used (Table 2).

Ornament spreading has been analysed according to the data of the late 19th—middle of the 20th centuries (Maps 1, 2, 3, 4). The spread of the ornament structures in Lithuania is given in the map schemes. There is tendency observed that with time passing some elements of striped and striped-checked ornaments the number of structures of simple elements increase and checked ornaments acquire more diverse elements. The edges of bedspreads are usually woven in the 20th century, they are made of plain combinations. As exceptions there are some multicoloured edges of the present north part of the Plungė District, and the Skuodas District.

In the 20th century new forms of elements of different sizes appear in striped and striped-checked ornaments. The changes occur not in the colour structure itself (Table 3) but in colour combinations. In the second half of the 19th—beginning of the 20th centuries the traditional black, green and red colour combination prevailed, later supplemented with new colours.

The analysis of the ornament structure reveals ornament peculiarities. Old ornaments are transformed in the new woven bedspreads. The ideas propagated through the weaving courses arranged by public and governmental agricultural institutions stimulated the wit of the weavers, as well as literature. Many innovations were taken from abroad but the structure of geometrical ornaments and colours maintain their national uniqueness.

Trumpai apie autorę

Vida Savoniakaitė (g. 1965 m.) 1988 m. baigė Vilniaus Dailės Akademiją. Nuo 1992 m. yra Vytauto Didžiojo universiteto etnologijos specialybės doktorantė. Tyrinėja lietuvių kaimo tekstilę, jos ornamentiką.